

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГО «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ІМЕНІ АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція
з міжнародною участю
до Дня української писемності й мови*

29 жовтня 2024 року

Київ – 2024

*Рекомендувала вчена рада
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 4 від 24 жовтня 2024 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / відп. ред. С. Шевчук, відп. за випуск О. Дияк. Київ: Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024. 186 с.

У збірнику подано статті й тези мовознавців, молодих учених і здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів вищої освіти, які брали участь у конференції та круглому столі. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики та мовної культури в Україні в контексті актуальних суспільно-політичних процесів, проблеми української мови як чинника національної самоідентифікації, як засобу формування національної свідомості українського суспільства, аспекти професійної комунікації в освіті, сучасні тенденції розвитку лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Викладачам, учителям, журналістам, державним службовцям, здобувачам усіх рівнів вищої освіти й усім, хто прагне надати сили українському слову у професійній царині.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік ГО «Національна академія наук вищої освіти України», кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор**

Виноградова Юлія Борисівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук

Глушик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент – **відповідальний секретар**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук, доцент

© Автори статей, 2024

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2024

Олена Конєєва

*Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, м. Київ*

Катерина Конєєва

*Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, м. Київ*

**МОВНІ ТА ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ
НАЗВ КАРТИН І ПІДПИСІВ ДО НИХ
УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ-НАЇВІСТІВ**

Сучасне суспільство все більше цікавиться творчістю тих митців, які увібрали справжні традиції глибинної національної культури, що надихається природними джерелами образів і виражальних засобів. Зокрема, порівняно недавно художники й поціновувачі живопису почали активно цікавитися творами представників так званого наївного мистецтва, яке приваблює глядачів щирістю, простотою форм, лаконічністю мови.

Твори українського наївного мистецтва часто використовують сюжети, які склалися з давніх уявлень про створення світу, відображають світогляд селянства через архетипні образи-символи, зокрема добра і зла, плодючості, мудрості й достатку, чоловічого й жіночого начал [9]. У творчості наївістів кінця ХХ – початку ХХІ століття зберігається опора на народно-міфологічну свідомість, відбувається індивідуальна трансформація міфу, народної казки, легенди. Також представники українського наївного мистецтва створюють свої неповторні міфологічні та казкові сюжети й образи [4]. Як зазначають мистецтвознавці, «витоками наївного мистецтва в Україні можна вважати поширену народну картину “Козак Мамай”» [6]. Багато малюнків із зображенням козака-бандуриста мали підписи-речення, які характеризували сюжет мистецького твору.

Традицію доповнювати картини, крім коротких назв, ще й підписами, які складаються з одного чи кількох речень і є фактично складовою частиною сюжету зображуваного, продовжили також українські художниці, які є представницями стилю наїв ХХ – початку ХХІ століття. Це видатна художниця Марія Примаченко, роботами якої досі не перестають захоплюватися поціновувачі її творчого феномену. А також молода, але вже досвідчена мисткиня Соня Гукайло, проникливі картини якої відомі не лише в Україні, а й за її межами. У творчості обох художниць дивовижно переплітаються ніби протилежні, на перший погляд, елементи, хоча такі, що взаємно доповнюють один одного, – традиційність українського народного мистецтва і фантастичний світ душі. Очевидно, це також надихнуло обох мисткинь на те, щоб додати до своїх робіт підписи-коментарі: «Примаченко-поет реалізує себе у власних підписах до картин. Її образи завжди пов'язані з естетичними і морально-етичними настановами народу, з його мовним багатством. Звідси та дивовижна синхронність художнього образу і віршованих примаченківських підписів-примовок. Підписи ці легко запам'ятовуються, неначе вкарбовуються у пам'ять: “Три буслики у горосі живуть у нас і досі”» [1].

У наші дні явище наїву набуває нових форм і збагачується глибинним змістом. Деякі художники-професіонали вдаються у своїй творчості до стилістики наївного мистецтва, адже прагнуть відійти від штампів і усталених пріоритетів. Сучасне українське мистецтво живиться національним духовним ґрунтом і природним зв'язком з народною культурою, надихаючись естетикою наївізму задля збереження цінностей національної самоідентифікації, що є особливо важливим зараз, коли росія намагається винищити все, що робить українців нацією. Роботи київської художниці Соні Гукайло, яка після початку повномасштабної війни змушена була з дитиною виїхати за кордон, «створені в техніці живопису і поєднують жанр плакату, книжкової ілюстрації, народної картини, катрини-оповіді з супровідним текстом» [2].

Розглянемо деякі особливості, які характеризують використання прикметникових лексем на позначення кольору та іменників-назв тварин в

авторських підписах до картин, створених українськими художницями-представницями стилю наїв, і зв'язок лексичних особливостей цих найменувань із художньо-виражальними особливостями мистецьких творів.

Живописна образність робіт Марії Примаченко та Соні Гукайло переплітається з вербальним вираженням глибокого філософського змісту, який властивий творчості цих художниць. Лексичні засоби, використані в назвах картин і підписах до них, дали змогу увиразнити зображуване, підкреслити авторське бачення й зробити акцент на найважливішому, що повинен побачити глядач у художній роботі. Марія Примаченко на початку свого творчого шляху давала лише короткі назви картинам, часто використовуючи прикметники на позначення кольору (наприклад, *чорний, зелений, синій, рожевий, золотий, коричневий*), адже це відповідало тій кольоровій гамі, яка домінувала в зображенні. Переважно це були іменникові словосполучення із залежним атрибутивним компонентом, наприклад: «*Чорна мавпа*», «*Чорний звір*», «*Синій бик*», «*Синій лев*», «*Сині птахи у квітках*», «*Синій вазон з квітами*», «*Синє звірятко*», «*Рожеві квіти у синій вазі*», «*Рожева мавпа*», «*Зелений слон*», «*Золоті ягоди*», «*Коричневий звір*». Як зазначає Л. Горболіс, аналізуючи суголосність художніх світів М. Примаченко і Б.-І. Антонича, народна художниця «доносить сутність образу за допомогою кольорової гами, що є одним з основних енергетичних зарядів її картин; колір – як синтез почуттів митця – надає сенсу образу та картині, є одним із важливих засобів вивершення архітектоники полотен» [5, с. 59].

У підписах до картин Соні Гукайло також використано прикметники, які відображають сприйняття дійсності через зв'язок з певним забарвленням предметів, тварин, інших образів – усього, що є частиною навколишнього світу. Наприклад: «...*Одного **сніжного похмурого** ранку наприкінці грудня я зайшла до кухні і побачила **яскравих метеликів капусняків, що пурхали навкруги**...»; «*Моя мама хоче собачку **білу**, а я **чорного** kota. Але нам зараз не можна. Ми чекаємо, поки скінчиться війна!*» Прикметники *сніжний, похмурий, яскравий*, хоча й не називають безпосередньо певний колір, але увиразнюють зображене,*

підкреслюючи кольорову гаму картин, а також виражають своєрідне протиставлення, яке є віддзеркаленням настрою героїв мистецьких робіт і самої авторки – таким є сучасне життя, яке переповнене контрастами і змінами. Це філософське сприйняття буття Соня Гукайло вербалізує за допомогою антонімів: *похмура і яскрава, чорне і біле*.

Прикметники-кольороназви в підписах до картин виражають колір безпосередньо, без додаткових смислових відтінків (*чорний, синій, рожевий, зелений*) або мають додатковий семантичний компонент, який реалізується в поєднанні кольору та іншої ознаки із сфери зорового сприйняття [3] (*золотий, сніжний*). Також ці лексеми виступають атрибутами іменників, які називають предмети, рослини, абстрактні поняття, але найчастіше характеризують зовнішність тварин: *чорний звір, синій бик, сині птахи, синій вазон, рожеві квіти, синя ваза, рожева мавпа, зелений слон, золоті ягоди* (М. Примаченко); *похмурий ранок, яскраві метелики, біла собачка, чорний кіт* (С. Гукайло).

Художники-наївисти часто у своїх роботах зображують сцени народного життя, традиційні обряди, особливу увагу приділяють квітам, які створюють святковий настрій, а також часто малюють тварин [7]. Загальновідомим є те, що «особливе місце в творчості М. Примаченко посідають декоративні панно із зображеннями фантастичних істот, звірів. Це унікальні витвори, в яких творча уява мисткині досягає високої алегорії» [10]. Створюючи свій «фантастичний бестіарій», художниця використовує в назвах картин і підписах до них іменникові лексеми на позначення цих персонажів. Їх можна поділити на кілька груп:

- 1) тварини-персонажі українських казок (*жар-птаха, жар-птиця, Конь-Горбокоть, Коник-горбокотик, Коньок Горбуньок¹, бичок-третячок*). Наприклад: «*Конь-Горбокоть у квітки сів, щастя всім приніс*»; «*Жар-птиця в квітах*»; «*Український поліський бичок-третячок гуляє у лісі та силу збирає*»;
- 2) екзотичні тварини, яких мисткиня, ймовірно, ніколи насправді й не

¹ У прикладах збережено авторську орфографію і пунктуацію.

бачила (крокодил, мартишка, мавпа, лев, левиця, слон, тигр). Наприклад: «Мільярд літ прогуло, а таких **мавп** не було»; «**Кобра** як устане, то й неба дістане, а до сонця достать, треба кобрів п'ять»; «**Тигр** сміється»; «**Левиця**-красавиця усім **левам** нравиться»; «**Лев** зламав дуба»; «**Павич та крокодил**»;

- 3) дикі тварини, які водяться в Україні (їжак, видра, медведиця, медвідь, ведмідь, вовк, зайчик, бобер, олень, рак). Наприклад: «**Стародавній їжак**»; «**Видра** гуляє в лісі»; «**Прийшов медвідь до вовка**. Дай мені з Чорнобиля справку, що я у Чорнобилі був на четвертому блоці...»; «**Ведмеді** на пасіці»; «**Біг олень** по полю да забіг у горох, бачить, біжать утрюх. Сказав **олень**: „Вам мене не догнать і не видать”»;
- 4) свійські тварини (бик, бичок, баран, кінь, свиня, поросся, корова, ягня, собачка, пес, кішка). Наприклад: «**Баран** круторогий збився з дороги»; «**Козак коня** напував і біди не мав»; «**Галя свиней** у колгоспі годувала. **Виростила поросят** тисячу і сімдесят»; «**Собачка** Ада не боїться гада»; «**Пес** у картузі»; «**Дика кішка**»; «**Корова** отака дасть п'ять тисяч літрів молока»; «**Ягня** вовка запрягло»;
- 5) дикі та домашні птахи (чайка, галка, журавель, гуска, ушатка, пінгвін, папуга, зозуля, павич, павичка, буслик, куріпочка, ворон, курочка, сорока, орел, чапля, одуд, голуб, голубка, коршун, синичка, кочубарка). Наприклад: «**Ушатка** гуляє з папугами на прогулянці»; «**Під сонцем на морі чайка** годує своїх дітей»; «**Зозуля** на калині»; «**Павичка** жде свого з космосу чоловічка»; «**Куріпочки** пляшуть і хліб пашують»; «**Три буслики** у горосі живуть у нас і досі»; «**Ворон** дві баби мав – обох обнімав»; «**Два папуги** на квітках гудуть, гудуть. Хлопці з армії ідуть – радість матерям несуть»; «**Чотириногий одуд**»; «**Голубка** розпустила крила, хоче на землі мира»; «**Два коршуни**»; «**Дика курка** у винограді»; «**Сорока** в трояндах»; «**Дві синички, дві сестрички** ходять по травичці»;

- б) комахи (*бджоли, хрущі*). Наприклад: «Соняшник із **бджолами**»; «Довгоногі чаплі гуляють на *Вкраїні, у садку, у вишневому саду, де хрущі, хрущі гудуть, хлопці в армію ідуть*»;
- 7) чудовиська, які є витвором фантазії М. Примаченко (*чуліндра, лекаха, лезаха, вухастик, горботрус*). Наприклад: «**Лекаха** чухається. А вже весна, а в неї до діла охоти нема – а ротяка здорова»; «**Лезаха** фізкультуру робить»; «**Чуліндра** радіє, що уродила хороша морква, *красна-прекрасна*».

Деякі назви фантастичних створінь, які породжені уявою мисткині, є авторськими неологізмами, часто доповненими епітетами, вираженими якісними чи відносними прикметниками, які або підкреслюють характер і природне місце існування звірів, або є виразно нереальними, що додає загадковості й спонукає глядачів замислитися над художніми образами. Ці назви виявляються близькими до фольклорних традицій і за семантикою, і за способом творення. Створінь з такими іменами ми легко можемо уявити персонажами народної казки, прислів'я або дитячої гри [8, с. 206]: «*Дикий чеплун*», «*Болотяний звір*», «*Гороховий звір*», «*Дикий вухастик*», «*Дикий горботрус*», «*Кочубарики*», «*Кукурудзяний кінь у космосі*», «*Синій бик*», «*Рожева мавпа*», «*Зелений слон*».

Соня Гукайло також використовує в підписах до своїх картин іменники-назви тварин, але ці лексеми представлені переважно назвами домашніх улюбленців (*кіт, собака, морська свинка*), оскільки художниця є представницею міської культури. Згадка про цих милих створінь, необхідність піклуватися про них, створює відчуття теплоти й близькості до рідного дому та сім'ї, з якими авторка на певний час змушена була розлучитися через війну: «*Дякую, мій кіт, що ти прикрашаєш моє безсоння!!*», «*Готуєш обід, подбай про те, що їсти буде кіт*»; «*Кіт у вікні*», «*Тьотя Ліна привезла з села мішок кочанів капусти для моєї морської свинки...*». У кількох підписах до картин вжито й інші іменники-назви тварин: дикої тварини (*лис*), комахи (*метелики*), а також іменники *птаха, птаха, тварина*, які не співвідносяться з конкретним денотатом: «*Лис у лісі*», «*...Одного сніжного похмурого ранку наприкінці грудня я зайшла до кухні і побачила безліч*

яскравих метеликів капусняків, що пурхали навкруги. А нові метелики все лізли і лізли. Так для мене настала весна!!!»; «Добра людина, добра й тварина, а зла людина, зла й тварина»; «Дякую невидимим птахам, що так солодко співали для мене вночі!»; «Лети птаха до мого коханого, передай йому звістку про нас! Я більше не танцюю та не співаю, але бережу його сина та чекаю!» В останньому прикладі відчутний виразний вплив фольклорної традиції, коли в піснях пташка передавала звісточку від жінки коханому чоловікові-козаку, який десь далеко.

Варто зазначити, що назви картин і підписи-примовки, підписи-подяки чи побажання, якими супроводжують свої художні роботи представниці різних поколінь українських художників-наївістів Марія Примаченко й Соня Гукайло, яскраво демонструють, що талант людини не обмежується однією сферою його використання, а дає змогу доповнити зображення вербальними компонентами, які є продовженням давньої народної традиції українських майстрів образотворчого мистецтва створювати паралельно ще один образний світ, який виступає єдиним цілим із зображенням на картинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарев К. Творчість Марії Примаченко. URL : <http://www.bondarev.com.ua/pages/view/445>
2. Брюховецька О. «Все жажливо і прекрасно одночасно! І війна і весна прийшли!»: Образи вдячності Соні Гукайло. 12.10.2024. URL : <https://artslooker.com/diakuii-shcho-nareshti-v-mene-vidkrylys-ochi-y-teper-ia-bachu-vse-obrazky-vdiachnosti-soni-hukaylo/>
3. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 1998. 18 с.
4. Власенко С. М. Традиції народної картини в сучасному українському «наївному» мистецтві. Новий Акрополь. Культурна асоціація. URL : <https://newacropolis.org.ua/theses/tradytsii-narodnoi-kartyiny-v-suchasnomu-ukrainskomu-naivnomu-mystetstvi-1500792589>

5. Горболіс Л. Суголосність художніх світів закоханих у життя українців. Порівняльний аспект творів Богдана-Ігоря Антонича і Марії Приймаченко. URL : <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/13-812.pdf>
6. Іжевський А. В. Наївне мистецтво. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL : <https://esu.com.ua/article-71339>
7. Наївне мистецтво. Друкарня. 30 квітня 2023. URL : <https://drukarnia.com.ua/articles/nayivne-mistectvo-bsUJn#heading-3-2263>
8. П'ятаченко С. В. Фольклорні джерела назв і підписів до картин Марії Примаченко. URL : <https://repository.sspu.edu.ua/items/8a798565-a8f5-4d51-9c48-5f59ad5d0b71>
9. Українське наївне мистецтво. Пам'ять нації. 6.08.2019. URL : <http://memorua.org/?p=1687>
10. Шестакова О. Народний художник України Марія Примаченко. Національний музей українського народного декоративного мистецтва. URL : <https://www.mundm.kiev.ua/COLLECTN/PRIMA.HTM#begin>